

جایگاه بخش صنعت در برنامه ریزی توسعه

صنایع روستایی

و نقش آن در توسعه کشور

صادق صاحبی

■ اهداف گسترش صنایع در روستاها

با توجه به محوری بودن فعالیت کشاورزی در برنامه توسعه اقتصادی کشور و به استناد بندهای ۴، ۹، ۱۲ و ۱۳ اصل سوم قانون اساسی، هدف اصلی از احداث صنایع در روستاها، فراهم کردن شرایط برای ایجاد روستاهایی فعال و پر رونق با محوریت تولیدات کشاورزی و دامی تا سر حد خودکفایی در محصولات اساسی کشور می‌باشد. نیل به این هدف، علاوه بر ایجاد خودکفایی صنعتی، به اقتصاد غیر فعال مناطق روستایی نیز یک حالت پویا داده، جامعه روستایی را متوازن و هماهنگ با جامعه شهری و به عنوان بخشی از سلولهای اصلی کالبد اقتصادی کشور فعال خواهد نمود. برای نیل به هدف اصلی فوق، اهداف جانبی دیگری را نیز باید دنبال کرد که عبارت است از:

- ۱ - بهبود کیفیت زندگی روستاییان و افزایش درآمد روستاها به منظور ایجاد توازن نسبی بین درآمد خانوار روستایی و شهری
- ۲ - بهره‌گیری مطلوب از منابع و امکانات مناطق روستایی
- ۳ - افزایش مهارت و توزیع عادلانه فعالیتهای اقتصادی بین مناطق روستایی و شهری با توجه به امکانات، نیازها و فرهنگ هر منطقه
- ۴ - تامین و تولید بخشی از کالاها و تولیدات مورد نیاز کشور
- ۵ - ایجاد فضا و حفظ محیط مناسب جهت رشد ابتکار، خلاقیت و شکوفایی استعدادهای روستاییان و عشایر کشور
- ۶ - استفاده مطلوب از نیروی انسانی موجود در

روستا، نیروی بیکار فصلی و نیروی کار مازاد بر بخش کشاورزی، با تامین شرایط و امکانات کار مناسب برای جمعیت روستایی بویژه کشاورزان، جهت ایجاد انگیزه فعالیت در روستاها و جلوگیری از مهاجرت آنان به شهر و تغییر جهت مهاجرت از شهرها (نیروهای متخصص و ماهر) به مناطق روستایی

۷ - بسط سیاست عدم تمرکز در فعالیتهای صنعتی، اقتصادی بین مناطق شهری و روستایی و فراهم آوردن زمینه اشتغال کامل در مناطق روستایی

۸ - کمک به پایه گذاری صنعت خودکفا و مستقل و رفع بخشی از نیازهای اساسی صنایع کشور^(۱)

■ صنایع روستایی

صنایع روستایی عبارت است از صناعی که در مرحله گذار (که یکی از مراحل انتقال تکنولوژی به روستاهاست) به نحوی نقش خود را (که همانا آشنا سازی و زمینه سازی و ترویج مهارتهای علمی و فنی، آماده سازی جامعه روستایی برای پذیرش و گسترش مراحل قبل از تثبیت صنعت و مرحله تثبیت صنعت در روستاهاست) بازی کند که بتواند امر توسعه روستایی را (که همانا ارتقای اجتماعی و اقتصادی انسانها را هدف قرار می‌دهد) تسهیل نماید^(۲)

به عبارت دیگر، صنایع روستایی، صنایع متناسب با مناطق روستایی کشور، در قالب صنایع تبدیلی، مواد اولیه کشاورزی و صنایع کوچک است که مکان استقرار آنها در مراکز دهستانها، مراکز بخشها (دهستانهای مرکزی) و روستاهای اقماری واقع شده است^(۳)

سازمان صنایع دستی ایران نیز صنایع روستایی را چنین تعریف می‌کند:

"معمولاً به کلیه فعالیتهای غیر زراعی که در سطح مناطق روستایی انجام می‌گیرد، صنایع روستایی گفته می‌شود."

تعریف کمیته صنایع روستایی (معاونت صنایع روستایی فعلی وزارت جهاد سازندگی)، نیز چنین است:

"صنایع روستایی، صناعی هستند که از ویژگیهای زیر برخوردار باشند:

الف - حتی المقدور تأمین کننده نیازهای کشاورزی و دامپروری و مکمل و پشتیبان آن بوده، با شرایط جغرافیایی هر منطقه متناسب باشد و مغایر رشد کشاورزی و دامی نباشد.

ب - حتی المقدور مناسب با احتیاجات روستاییان بوده، زمینه ساز خودکفایی اقتصادی و صنعتی کشور باشد.

ج - از نظر تکنولوژی در سطحی باشد که در روستاها قابل ایجاد و بهره‌برداری بوده، به بالا رفتن دانش فنی روستاییان کمک نماید.

د - حتی المقدور سرویس و نگهداری و تعمیر آن در محل امکان پذیر باشد.

ه - تامین مواد اولیه و ابزار آلات آن حتی الامکان به ترتیب در محل و یا در منطقه و یا در داخل کشور میسر باشد.^(۴)

■ خصوصیات صنایع روستایی

الف - استقرار صنایع، در مناطق روستایی باید با شرایط و امکانات جمعیتی، تولیدی و جغرافیایی روستاها متناسب بوده، زمینه تحکیم بنیان تولید کشاورزی و دامداری را نیز فراهم آورد.

ب - تامین مواد اولیه و ابزار و ماشین آلات آن حتی الامکان در داخل کشور میسر باشد.

ج - از نظر تکنولوژی باید ضمن داشتن قابلیت ایجاد و بهره‌برداری در مناطق روستایی، زمینه رشد دانش فنی روستاییان را فراهم آورد و با سطح تکنولوژی صنعت کشور نیز به صورت مجموعه عمل نماید.

د - تعمیر و نگهداری ماشین آلات و ابزار تولید صنایع احداثی در محل یا محدوده آن امکان پذیر باشد. (۵)

■ اولویتهای صنایع روستایی

الف - فراهم آوردن زمینه رشد و گسترش واحدهای صنعتی موجود در مناطق روستایی
ب - صنایع دستی که به عنوان فعالیت جنبی کشاورزی و دامداری به افزایش درآمد روستاییان کمک کند

ج - ایجاد صنایع تبدیلی و نگهداری فرآورده‌های کشاورزی و دامی و صیادی و ضایعات آنها

د - صنایعی که تولیدکننده ابزار و وسایل مورد نیاز فعالیت کشاورزی، دامداری، صیادی، صنایع دستی، صنایع روستایی و سایر حرف روستایی باشد.
ه - صنایعی که مواد اولیه آنها در داخل منطقه تأمین شود، مانند صنایع معدنی، چوب، سلولز و غیره
و - صنایع مربوط به تولید کالاهای واسطه‌ای و مصرفی با اولویت نیازهای منطقه (۶)

■ طبقه بندی صنایع روستایی

طبقه بندی صنایع روستایی، براساس ملاکهای متفاوتی صورت می‌گیرد. این ملاکها در بعضی کشورها مشترک و در بعضی دیگر متفاوت است. علاوه بر این، در موارد مختلف حجم و اندازه معینی برای طبقه بندی وجود ندارد مثلاً در یک طبقه بندی که ملاک سرمایه را مد نظر قرار می‌دهد، یک میلیون ریال را ملاک صنایع متوسط می‌داند، در صورتی که در کشور دیگر ۱۰۰ هزار ریال، ملاک صنایع متوسط است.

طبقه بندی دیگری نیز از صنایع روستایی صورت گرفته است که با وضعیت اقتصادی، اجتماعی ایران بیشتر هماهنگی دارد و آن عبارت است از:

الف - صنایع دستی سنتی

ب - صنایع تبدیلی

ج - صنایع خدمات فنی و صنعتی روستا

● الف - صنایع دستی سنتی

این صنایع که به صنایع دستی خانگی و صنایع دستی کارگاهی تقسیم می‌شود، نیاز به تکنولوژی پیشرفته و پیچیده ندارد و متکی به تخصصهای بومی و سنتی است. قسمت اعظم مواد اولیه مورد مصرف آن از داخل کشور، یعنی از منابع طبیعی محلی تأمین می‌شود. این موضوع، میزان استقلال و خودکفایی اقتصادی این نوع صنایع را نسبت به سایر صنایع روستایی، بیشتر نشان می‌دهد.

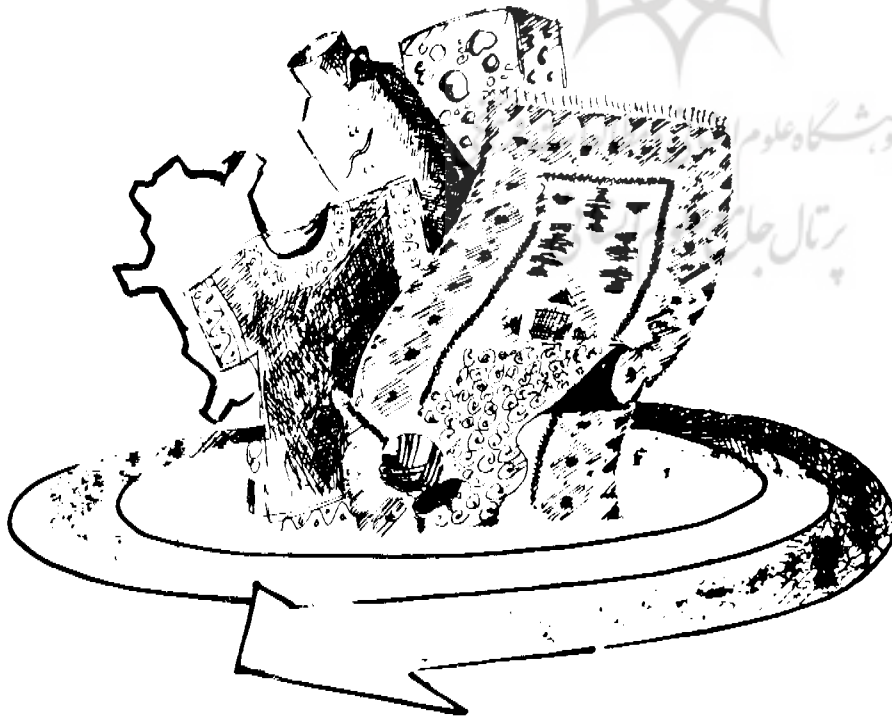
علاوه بر این، صنایع دستی دارای ویژگی هنری و مصرفی به طور توأمان است. این صنعت، بینش، ذوق، اندیشه و فرهنگ تولیدکننده روستایی را در درون خود جای داده است.

استفاده از دانش فنی بومی و محلی در این صنعت، نشانگر اصالت این صنعت در روستاست که ریشه در تاریخ اجتماعی و فرهنگی این جوامع دارد.

● ب - صنایع تبدیلی

این صنایع به صنایع تبدیلی محصولات کشاورزی و دامپروری تقسیم می‌شود. در واقع محصول هر یک از بخشهای کشاورزی و دامپروری به عنوان مواد اولیه در این صنعت به کار برده می‌شود. صنایع مربوطه به قند و شکر، روغن کشتی، کمپوت سازی، رب گوجه فرنگی، پنیرسازی، چرم سازی، نساجی و صنایع چوب جزء این گروه از صنایع روستایی است، همچنین با رشد هر کدام از این صنایع، صنایع روستایی دیگری برای تکمیل محصول نهایی به بازار به وجود می‌آید، مانند صنایع نگهداری، صنایع انبارداری و صنایع بسته بندی.

در کنار صنایع تبدیلی روستایی، صنایعی با عنوان صنایع تولیدی زنجیره‌ای وجود دارد که وظیفه‌اش انتقال محصولات نیمه تمام به مناطق شهری، به منظور تکمیل مراحل مواد می‌باشد. در این صنایع، از تکنولوژی ساده کاربر و کم سرمایه استفاده می‌شود. صنایع تولید زنجیره‌ای روستایی در مناطق توسعه نیافته امکان گسترش فعالیتهای اقتصادی را به ارمغان می‌آورد.

۲ - طبقه بندی صنایع دستی

صنایع دستی ایران را از جهات مختلف می توان طبقه بندی کرد. ولی از آنجا که روش و تکنیک تولید فرآورده های دستی، یکی از مهمترین وجوه تمایز این صنعت می باشد، لذا در این جا طبقه بندی بر مبنای روش و تکنیک ساخت این محصولات صورت گرفته است :

الف - بافته های داری - محصولاتی است که به کمک دارهای افقی یا عمودی تولید می شود، مانند قالی، گلیم، رویه پستی و غیره

ب - دستیافی (نساجی سنتی) - فرآورده هایی است که با کمک دستگاههای بافندگی تولید می شود، مانند جاجیم، ترمه، زری، شال و انواع پارچه های پنبه ای، پشمی و کرکی

ج - بافتنی - انواع محصولاتی است که با کمک میل و قلاب و الیاف طبیعی تولید می شود، مانند دستکش، جوراب، کلاه، شال گردن و روسری

د - روکاری - کلیه محصولاتی است که از طریق دوختن نقوش سنتی بر روی پارچه های بدون نقش و یا کشیدن قسمتی از نخهای تار و پود پارچه به وجود می آید، مانند سوزن دوزی، ملیله دوزی، منجوق دوزی و ...

ه - چاپهای سنتی - کلیه پارچه هایی است که به وسیله قلم مو، مهر و نظایر آن رنگ آمیزی شده، مانند چاپ قلمکار و کلافه ای و چاپ دندان

و - نمد مالی - انواع مصنوعات است که بر اثر درگیری و تراکم نمودن پشم و کرک در شرایط فنی مناسب، از طریق ورز دادن تهیه می شود، مانند کلاه نمدی، پالتو نمدی و نمد زیرانداز

ز - سفالگری و سرامیک سازی - محصولاتی است که با استفاده از گل رس و همچنین گل حاصل شده از سنگهای کوارتز و کائولن و به کمک دست و چرخ سفالگری ساخته و سپس پخته می شود.

انواع دیگر صنایع دستی عبارت است از: شیشه گری، تولید فرآورده های پوست و چرم، قلمزنی، مشبک کاری، منبت کاری، خراطی چوب، خاتم سازی، حصیر بافی و ...^(۷)

■ نقش حرف در اقتصاد روستا

الف - فقر در مناطق روستایی - تعادل فقر در روستا "علل دورانی" دارد. از آنجا که زندگی در روستا، در سطح بسیار ابتدایی است و

● ج - صنایع خدمات فنی و صنعتی

از این صنایع اغلب با عنوان صنایع کوچک روستایی یاد می شود که حالت کارگاهی دارد و علاوه بر شهرها، قابل استقرار در روستاها نیز می باشد. در مقایسه با صنایع سبک، به نیروی انسانی کمتر و تجهیزات و وسایل محدودتری نیاز دارد و محتاج سرمایه گذاری زیاد نیست. در این رشته از صنعت، بخشی از کار تولید، توسط ماشین و قسمتی دیگر توسط نیروی بدنی کارگران انجام می شود. در عین حال، دانش فنی روستایی عامل اصلی رشد این صنایع می باشد. جوشکاری، آهنگری و ... نمونه هایی از این صنایع است.

به دلیل قدمت زیاد صنایع دستی سنتی در ایران، در این قسمت ضروری است توضیح بیشتری داده شود :

۱ - ویژگی صنایع دستی

الف - انجام قسمتی از مراحل اساسی تولید توسط دست و ابزار و وسایل دستی

ب - حضور موثر و خلاق انسان در تولید و شکل بخشیدن به محصولات ساخته شده و امکان ایجاد تنوع و پیاده کردن طرحهای مختلف در مرحله ساخت.

ج - تامین قسمت عمده مواد اولیه مصرفی از صنایع داخلی

د - داشتن بار فرهنگی (استفاده از طرحهای اصیل، بومی و سنتی)

ه - عدم همانندی و تشابه به فرآورده های تولیدی یا یکدیگر

و - عدم نیاز به سرمایه گذاری سنگین در مقایسه با صنایع دیگر

ز - دارا بودن ارزش افزوده بالا در مقایسه با صنایع دیگر

ح - قابلیت ایجاد و توسعه در مناطق مختلف، مبتنی بر شرایط و امکانات بومی

ط - قابلیت انتقال تجربیات و رموز و فنون تولیدی به صورت سینه به سینه و همچنین روش استاد و شاگردی

امرار معاش بسیار دشوار است، لذا هیچ گونه پس اندازی وجود ندارد. بدون پس انداز، سرمایه ای ایجاد نمی شود و بدون سرمایه نیز نمی توان از اقتصاد و کشاورزی انتظار بهبود تکنولوژی کشاورزی، بذر اصلاح شده و ... را داشت. ریسک عامل افزایش درآمد است و روستایی غربی اگر در یک ریسک موفق نشود، تمام زندگی اش از بین نمی رود بلکه فقط

در آمدش را از دست می دهد. اما برای روستایی فقیر، ریسک به معنی برد و باخت تمام زندگی است، که اقتصاد دانان این پدیده را با عنوان "بیزاری از ریسک" تعبیر می کنند. اگر در آمد ناچیزی هم عاید گردد، تحت فشار بسیار شدید مصرف قرار می گیرد.

بدیهی است این فشارها تا بی نهایت ایجاد فقر می کند، لذا پس انداز و سرمایه گذاری به حداقل می رسد. در حالی که ارتقای سطح تکنولوژی معمولاً نیازمند سرمایه گذاری است. بنابراین در اثر افزایش تعداد کارگران، که خود معلول افزایش جمعیت است، کارگران بازدهی کمتری نسبت به کارگران قبلی خواهند داشت. بنابراین عامل فقر در کشورهای فقیر، مردم را از دسترسی به وسایل رشد و ترقی محروم نگه می دارد. اگر این وسایل هم مهیا باشد،

نیروهای اجتماعی و بیولوژیکی موجود در ساخت فقر، ترقی و رشد را عقیم می کنند و فقر را دوام می بخشند. در مقابل در یک کشور غنی، شرایط نه تنها متفاوت، بلکه تقریباً برعکس وضعیت فوق است. در این کشورها درآمدها بالاتر از حداقل لازم برای تغذیه و بهداشت می باشد، علاوه بر این سهم بیشتری از پس اندازهای این جوامع از آن شرکتهاست که از فشار مصرف شخصی مصون هستند، لذا

پس انداز و سرمایه گذاری به سهولت و حتی به طور اتوماتیک ایجاد می شود. به همین دلیل افزایش جمعیت این کشورها (غنی) می تواند بازده اضافی نیز بدهد. همچنین نرخ موالید تحت کنترل است و نرخ مرگ و میر در سطح خطرناکی نیست.

در اینجا یادآور می شویم که علی رغم وجود فقر در جهان سوم، این کشورها از منابع اصلی معدنی و کشاورزی جهان برخوردارند.

"مخبوب الحق" در کتاب دیوار فقر، از انتشارات دانشگاه کلمبیا در سال ۱۹۷۶، منابع جهان

سوم را چنین بیان می کند :

سوم را چنین بیان می کند :

ردیف	نوع کالا	جهان سوم	کل جهان	سهم جهان سوم به درصد
۱	کاکائو	۱۳۵۵	۱۳۵۵	۱۰۰
۲	لاستیک	۲۴۴۹	۳۲۵۲	۹۹/۹
۳	قهوه	۴۱۸۶	۴۱۹۲	۹۹/۸
۴	الیاف سخت	۶۷۱	۶۸۱	۹۸/۵
۵	کنف	۲۴۰۴	۲۷۱۲	۸۸/۷
۶	قلع	۱۶۶	۲۲۰	۷۵/۵
۷	چای	۱۰۵۷	۱۵۳۵	۶۸/۸
۸	برنج	۱۷۹۶۶۷	۳۲۰۷۱۴	۵۶
۹	بوکسیت	۳۵۱۵۲	۷۳۱۳۴	۴۸/۱
۱۰	پنبه	۵۸۴۰	۱۳۰۸۰	۴۴/۶
۱۱	مس	۲۸۳۳	۷۵۳۳	۳۷/۶
۱۲	فسفات	۳۲۳۴۵	۹۷۱۹۹	۳۳/۳
۱۳	سنگ آهن	۲۱۱۵۰۰	۸۳۵۹۰۰	۲۵/۳
۱۴	ذرت	۶۹۵۹۷	۳۱۱۷۸۰	۲۲/۳
۱۵	گندم	۷۱۷۸۶	۳۷۷۰۱۷	۱۹

برنامه ریزی بخشهای صنایع روستایی و صنایع شهری با وزارتخانه های ذی ربط

ز - اعمال سیاست تخفیف یا معافیت مالیاتی، برای ایجاد و گسترش واحدهای صنعتی در مناطق روستایی

ح - کمک و همکاری با مخترعان و مبتکران در جهت رشد و تامین نیازهای صنایع روستایی

ط - ایجاد هماهنگی با دستگاههای اجرایی ذی ربط در امر تجهیز و تخصیص بخشی از ظرفیت صنایع کشور به تولید ابزار و ماشین آلات و کالاهای واسطه ای مورد نیاز صنایع روستایی

ی - فراهم آوردن تسهیلات لازم برای متقاضیان ایجاد واحدهای صنعتی در مناطق روستایی در زمینه های صدور مجوز و تامین ماشین آلات صنعتی و مصالح مورد نیاز برای احداث کارگاهها و ترغیب و تشویق مردم بومی جهت واگذاری حداکثر نقش در اداره امور صنایع به خودشان

ک - ایجاد مرکز اطلاعاتی و تحقیقاتی توسط دستگاههای اجرایی ذی ربط، به منظور جمع آوری و تجزیه و تحلیل اطلاعات و آمار مربوط به صنایع و ارزشیابی اثرات صنعتی کردن روستاها

ل - فراهم نمودن امکانات لازم جهت رشد و توسعه صنایع روستایی از طریق کمک به تامین مواد اولیه، وسایل و ابزار کار و همچنین کمک به ایجاد مراکز برای ارائه خدمات فنی، بازاریابی و گسترش نمایشگاهها و مرکز فروش تولیدات صنایع روستایی (بوژه صنایع دست) در بازارهای داخلی و خارجی

م - فراهم آوردن تسهیلات لازم جهت بهسازی و بهداشتی کردن کارگاههای صنایع روستایی

ن - کمک به انجام برنامه های آموزشی و ترویجی در جهت افزایش کمی و کیفی تولیدات صنایع روستایی و ارتقای سطح تکنولوژی آنها

ق - هماهنگی و پی گیری با مراکز مربوطه، جهت ایجاد تسهیلات گمرکی و مالیاتی برای نیازها و تولیدات صنایع روستایی

ت - فراهم نمودن امکانات و تسهیلات لازم برای روستاییان، جهت تجهیز و بهره برداری از معادن مورد نیاز صنایع روستایی

س - مطرح نمودن لزوم بیمه صنایع روستایی در مراجع مربوط و هماهنگی در بیمه کارکنان این نوع صنایع

● بقیه در صفحه ۷۲

■ سیاستهای ایجاد صنعت در مناطق روستایی

الف - انتخاب مکانهای مناسب در مجاورت روستاهای مستعد که دارای تاسیسات زیربنایی و نیروی انسانی مستعد و قابل قبول برای استقرار صنعت می باشد، جهت ایجاد و گسترش مجموعه های صنعتی (با عنوان بازارچه ها و ناحیه های صنعتی کشور)

ب - کمک به تامین امکانات مناسب زیر بنایی نظیر راه، آب، برق و مخابرات در مراکز روستایی

ج - فراهم نمودن تسهیلات امکانات آموزشی، فنی و تخصصی جهت تربیت و تامین نیروهای مورد نیاز واحدهای صنعتی در مناطق روستایی

د - کمک به تامین اعتبارات و تخصیص وام از طریق مراکز اعتباری با شرایط آسان و جلب مشارکت فعال بانکها و صندوقهای قرض الحسنه در جهت حمایت از ایجاد و گسترش صنایع در مناطق روستایی

ه - ارائه خدمات فنی نظیر طرح تیپ، تهیه مشخصات فنی، توجیه اقتصادی طرحها و راهنمایی علاقه مندان به سرمایه گذاری صنعتی در مناطق روستایی

و - ایجاد هماهنگی در سیاستگذاری و

این منابع باید به عنوان راه های گریز جهان سوم از فقر مورد استفاده قرار گیرد، در صورتی که سیاستمداران کشورهای پیشرفته، به نحوی برنامه ریزی کرده اند که این مواد قبل از تبدیل شدن به مواد تبدیلی و نهایی از کشور صادر شوند.

ب - اشتغال -

اشتغال زایی همواره به عنوان یکی از نقشهای مهم صنایع روستایی مطرح بوده و هست. برخی کشورها با در نظر گرفتن اشتغال زایی به عنوان مهمترین هدف توسعه روستایی، اقدامات موجه و منطقی و مستمری را از سالهای نخستین سده بیست با اندیشه های گانندی شروع کردند. اشتغال زایی علاوه بر تولید و توسعه صنایع و رفع نیازهای منطقه ای و ... دارای یک هدفی اساسی است و آن تثبیت جمعیت روستایی در مناطق روستایی است. این امر خود دارای دو هدف اجتماعی و اقتصادی است. به طور اجمال می توان گفت مهمترین شرط جهت بارور شدن و شکوفایی استعدادها در مناطق روستایی تثبیت جمعیت در روستاست. در صورت تحقق این موضوع، نقش دولت برای استفاده از این مناطق فقط ایجاد زمینه ها و ابزار باروری است و گرنه عاملان خود در منطقه حضور دارند.